

Eörsi István

PÁRBESZÉD SZINTKÜLÖNBSÉGGEL

A Szovjetunió széthullása után, a várakozásokkal teljes zűrzavarban heves vágy támadt bennem, hogy felkeressem Lukács Györgyöt, a világhírű marxista filozófust. Ez természetes is, hiszen az Öreg felnőttéletem minden fordulatában szerepet játszott. Az ő szellemi súlya nélkül mérsékeltebb lendülettel vegyítettem volna hangomat egészen fiatalon a kommunizmus egyedül megvalósult sztálini változatának költői kórusába, és ki tudja, pár év múlva, még mindig fiatalon, nem vezetett volna letargiába, cinizmusba, talán még elefántcsonttoronyba is a székely, ha nem hittem volna el neki, hogy becsületesen is lehetünk kommunisták. Nem kis mértékben neki köszönhetem, hogy a székely 1956-ban a forradalmárok közé, majd a dutyiba vezetett. Negyvenöt és fél hónap múlva kiléptem a börtönkapun, hazataxiztam, megcsókoltam feleségemet és gyerekeimet, aztán lezuhanyoztam, és ellátogattam az Öreghez. Kibámultam ötödik emeleti lakásának ablakából a Dunára meg a hídra, hogy ismét megcsodálhassam a változás és az állandóság dialektikáját, majd leültem íróasztalának túloldalára. Ott ücsörögtem 1971-ben bekövetkezett haláláig. Nagyszabású szellemi lakomákban részesített, mondjuk – hogy csak egy példát említsek – a „Stirb!” és a „werde!” összefüg-

géséről, Goethe pillangójáról, mely belehal a gyertyaláng vonzerejébe, ezzel bizonyítva, hogy a fény felé törő értelmes élet túlmutat a halálon, miközben a „werde!” szóban diadalmaskodik a Luthertől Hegelig ívelő német gondolat.

Nem tagadhatom azonban, hogy nemcsak ilyen falatokat tált fel, hanem néhány olyan fogást is, amelyet az idő múlásával egyre nehezebben és végül egyáltalán nem tudtam lenyelni. Például be akarta bizonyítani, hogy a szovjet rendszer torz és atipikus képződmény ugyan, mégis szocialista. Ennek az állításnak én csak az első felét fogadtam el. Vitánkat haláláig nem tudtuk befejezni, sőt, elképedésemre halála után is folytattuk. A nyolcvanas évek közepén, amikor Gorbacsov meghirdette a „glasznoszt” és a „peresztrojka” programját, rengeteg érvhez jutott, és már-már felülkerekedett az Öreg. Meg volt győződve róla, hogy a társadalom várakozásai serkentően hatnak a marxizmus reneszánszára, amely megteremti majd a szocializmus klasszikus formájának eszmei alapzatát. Én azonban láttam, hogy Gorbacsov úgy jár, mint aki egy mocskos labdát nem bír tisztára mosni, és ezért kést fog, hogy meghámozza. És csakugyan: Lukács két zseniális eszmefuttatása között egyszer csak szétduzzant az egész hóbelevanc.

Borzalmasan örültem, mert mindarra, amit 1956 óta átéltem, Moszkvából importált akasztófák erdejé vetett árnyéket. De azért bántott is, hogy Mesterem alulmaradt. Ha legyőzzük Mesterünket, akkor csak nagy erőfeszítéssel agyalhatunk ki olyasvalamit, amiért még érdemes élnünk. Rá kellett ébrednem, hogy szeretném, ha új érveket találna tarthatatlan álláspontja védelmére. Olyanokat, amelyeken elragódhatunk halálomig. Ezért elhatároztam, hogy ha törik, ha szakad, találkozom vele. Minthogy azonban a miszticizmus minden formája idegen tőlem, hosszú ideig sejtelmem sem volt róla, miként váltsam valóra óhajomat. Végül a megidézés különleges formája mellett döntöttem. Elkezdtem olvasni saját tizenöt évvel korábban készített fordításomban A TÁRSADALMI LÉT ONTOLÓGIÁJA című több mint ezeroldalas munkáját (azért olvastam így, hogy gondolatait a saját nyelvem közegén keresztül fogadjam újra magamba), és szellemi táplálékomat tízoldalanként egy-egy korty kisüsti szilvapálinkában oldottam fel. A két élmény lassan áthatotta egymást. Tudvalevő, hogy Lukács elmélete szerint a civilizációs fejlődés folyamán az emberiség mind több közvetítő tagot kapcsol be szükségletei és ezek kielégítése közé. Az ötödik korty után, hajnali négykor úgy éreztem, hogy ilyen közvetítő tag a pálinka is, mely látszólag eltávolít ugyan a kitűzött céltől, valójában azonban közelebb hoz hozzá. Fél hatkor kinéztem az ablakomon – Lukács halála után néhány hónappal én is Duna-parti lakásba költöztem, egy híd fölé, mert már nagyon hiányzott a változékonyság és maradandóság folyamatos dialektikájának látványa –, és megpillantottam Lukácsot. Magasan a víz fölött ült szokásos testtartással íróasztala mögött. A földről szállt föl, vagy az égből ereszkedett le? Nem tudtam eldönteni. Aztán ráébredtem, hogy ez mindegy. A találkozás pusztá ténye engem is az égbe emelt. A téma viszont, amelyért meglátogattam, őt is lehúzza a földre. Ezzel a szellemi lények régi hagyományát követi majd. A nagy világvallások demiurgoszainak teljes figyelmét is a mi elenyészően jelentéktelen, zűrzavaros sártekénk ügyes-bajos dolgai kötik le. A sugárzó, határtalan világmindenségre alig jut idejük és energiájuk.

Nem volt időm, hogy elgondolkodjak ennek okán, annyira megrendített az Öreg látványa. Pedig nem látszott idősebbnek nyolcvanhat évesnél, vagyis semmit sem öregeedett halála óta. Ahogy alsó ajka lebiggyedt, felfedeztem rajta a jól ismert szemölcsöt. De arca tejszínű volt, és furán rezgett, mint a sátorponyva, amelybe bele-belefúj a szél. Kihajoltam az ablakon. Ő éppen felállt, megfordult, háta mögül, a könyvszekrényből

elővett egy Hegel-kötetet (J. Hoffmeister 1931-es lipcsei kiadása), amelyből tucatszám lógtak ki az emlékeztető cédulák. Határozott mozdulattal felütötte az egyiknél a könyvet, majd visszaült, és kimásolt belőle néhány szót. Még nem vett észre engem.

Most vallom meg, mielőtt beszélgetésünket ismertetném, hogy egyszer már, egy színdarab keretei között elmondtam egyet-mást erről a találkozásunkról. De drámai céloknak megfelelően egy irányban hegyeztem ki beszélgetésünket. Például: elmeséltem, mennyire meglepett, hogy Lukács bútorai és használati tárgyai mind felhőből vannak. Felhőcafatokból készültek még a könyvekbe dugott emlékeztető cédulák is, és Lukács elmagyarázta, hogy ott, ahol ő időzik – vagy pontosabban: időtlenkedik –, mindenki szükségletei szerint láthatja el magát bútorokkal. Íróasztala például egy van, de csak azért, mert nincs szüksége többre. Azt a látszatot keltemtetem tehát, mint hogyha odafent, a magasban megvalósult volna a kommunizmus legfelső foka. Lukács képességei szerint dolgozik, a felhők pedig szükségletei szerint öltenek körülötte formát. Csakhogy Lukács erről mondott még mást is, amiről nem számoltam be, mert nem a kívánt irányba vitte volna dialógusunkat. Elpanaszolta, hogy egyre gyakrabban kell csereberélnie használati tárgyait, mert a felhők egyre gyorsabban piszkolódnak be. „Itt van például ez az íróasztal – mondta –, alig három hete állították ide, és már tele van pöttyözve korommal. A könyvszekrényből pedig egészen különleges gázszag párolog. Még ennek a SYSTEM DER SITTICHKEIT-nek is van némi kénes bűze” – és felmutatta könyvét. Amikor a jelenség okai felől érdeklődtem, ezt válaszolta: „Marx szerint a legtágabb értelemben vett civilizáció a természeti korlátok visszaszorításának folyamatában bontakozik ki, és ennek a folyamatnak semmi sem szabhat határt. Ez igaz is. Csakhogy egy bizonyos ponton a természet visszarúg. Mármost ez a tény kényszerítő erővel veti fel korunk legfontosabb civilizációs problémáját: miként szoríthatjuk úgy vissza a természeti korlátokat, hogy a természet ne rúgjon vissza?” És fürkészőn rám nézett, jól ismert pillantásával: mintha tőlem várná a választ.

Ezzel a megválaszolatlan kérdéssel fejeződött be társalgásunk. Egy pillanatra lesütöttem a szemem, és mire felnéztem, Lukács már sehol sem volt. A felhők is eltűntek. Felhajtottam egy kupica szilvát, majd kihajoltam a nyitott ablakon. Boldog voltam, amiért csaknem három évtizeddel halála után még egyszer láthattam Mesteremet. Milyen jó, hogy nem változott: tovább bízhatom abban, hogy a személyiséget, ha sok gyökérrel kapaszkodik talajába, semmi sem bomlaszthatja fel. De örömet lassan, feltartóztathatatlanul valamiféle zavarodottság váltotta fel, aztán émelyegni kezdtem, mint egyszer régen a La Manche csatornát átszelő komphajón, hullámverésben. Végül el kellett lépnem az ablak mögül, hogy ki ne vessem magamat rajta. Kínózni kezdett a beszélgetés nyitánya, ahogy csak olyasmi gyötörhet, ami jóvátehetetlen. Még most is nehéz beszélnem erről.

Amikor Lukács megpillantott, azt kérdezte, amit minden alkalommal, ahányszor beléptem a dolgozósobájába. „Mi újság?” Én pedig gondolkodás nélkül ezt feleltem: „Szétesett és megszűnt a Szovjetunió.” Az Öreg meg se mozdult, de arcán a bőr pillanatok alatt páncéllá dermedt – ezt az arcát a Farkasréti temetőben láttam először, amikor Gertrúd néni koporsója mögött lépdelt. „Lukács elvtárs!” – kiáltottam rémülten, de nem hallotta meg. A nap felkelt már, fényével elborította a vézna kis embert, aki zsugorodni kezdett, még mindig mozdulatlanul. „Mindjárt olyan lesz – gondoltam –, mint Kafka elbeszélésének hőse, a rút rovar.” Könnyebb feltámasztani egy halottat, mint visszaszívni a szót, amely kiszökött a szánkából!

Hogyan enyhíthetném brutalitásom hatását? Talán ha Gertrúd nénire terelném a szót... Hiszen együtt vannak megint – ezt látom a nyakkendőjén. Életét, akárcsak életművét úgy komponálta meg, hogy kivívja vele Gertrúd néni jóváhagyását. Amikor az imádott öregasszony meghalt, senki sem maradt a földön, akinek jóváhagyásáért érdemes lett volna fáradoznia. Légüres térbe került! Csakhogy az a légüres tér metafora volt! Ellenben ez itt, amit most látok, szintiszta valóság! De abban biztos vagyok, hogy Gertrúd néni lényének a súlytalanság állapotában is súlya van. Hohó! Ahol ő időzik, ott a súly a metafora.

Erről kezdtem beszélni, a metafora és a realitás viszonyáról, de Lukács közbevágott: „Ezek szerint nincs többé olyan erő a földön, mely korlátozhatná az American way of life egyeduralmát?” Páncélos arcának nyiladékból nehezen préselődött ki ez a kérdés. Mihelyt a végére ért, rám nézett, én pedig lesütöttem a szemem. Hallottam ezt már tőle, amíg élt, és akkor még azt felelhettem neki, hogy az USA eltűnése esetén viszont az emberi jogok semmibevételének szovjet mintája válna egyeduralkodóvá. De most mit feleljek? Olyasmit motyogtam, hogy a Szovjetunió nem külső csapások, hanem a saját súlya alatt omlott össze. Életképtelen volt, már csak ezért sem érdemes siratni. Lukács arcáról egy pillanat alatt leolvadt a páncél. Válaszom meghozta harci kedvét. Szivarra gyújtott, mélyet szippantott belőle, és megkérdezte: „Akkor most, a szovjet zsarnokság letűnte után, a kapitalizmus megmutatta, hogy milyen emberséges tud lenni, ha békében hagyják, nemde? Kevesebben éheznek világszerte, csökken a távolság a gazdagok és a szegények között, növekszik a létbiztonság?”

Tovább záporoztak a kérdései, én meg egyre csak ráztam a fejem. Nem, nem, nem, a világot továbbra is fenyegeti a pusztulás, de volt egy szörnyűség, amely mára eltakardott az útból. Csak gondoltam ezt, mozdulatlan ajakkal, ő mégis kiolvasta belőlem. Talán belegomolygott a fejembe? De hiszen nem mozdult íróasztala mögül. „Maga arra gondol, hogy két szörnyűség több, mint egy szörnyűség. Csakhogy nem lehet mindent számokkal elintézni. A számok mindenhatóságába vetett hit modern előítélet. A szám mindent kvantifikál, és elmosza a minőség szempontjait. Hogyan aránylik például egyetlen éhen haló gyerek kínja tízezer betiltott lírikus panaszaival? Vagy egyetlen napalmbomba...” Szokásom ellenére a szavába vágtam: „Lukács elvtárs, annyira örülök, hogy látom. Ne élvezzük inkább a napsütést?”

Ám Lukácsot, ha rátért valamelyik kedvenc témájára, sohasem lehetett más sínre zökkenteni. Felidézte újfent, mint életében is sokszor, amit egyszer állítólag egy kisfiú kérdezett tőle: hogy ha ketten vannak egy szobában, és négyen kimennek, hánynak kell visszamennie ahhoz, hogy senki se legyen bent. A negatív szám merő absztrakció. Mínusz két ember nem tartózkodhat sehol. Mínusz két forint nem létezik. Matematikai műveleteket lehet végezni ilyen fogalmakkal, csak hogy a valóságban semmi sem felel meg nekik. „Itt az égben – mondta Lukács – meg is szűnt a matematika parancsuralma. Senkinek sem jut eszébe, hogy teszem azt mínuszfelhőkön törje a fejét. A kimeríthetetlen felhőállomány megghiúsítja a manipulációt a negatív számokkal.”

Miközben ezt mondta, arca átszellemült, megszépült szinte. Erősebb szél kerekedhetett odafent, mert arcvonásai most erőteljesebben rezegtek. Halk, finom zörejt véltem hallani, és elhatároztam, egy újabb pohárka kisüsti után, hogy odamegyek hozzá. Ő vonzott vagy a súlytalanság állapota? Bal kezembe fogtam félig telt pálinkásdemi-zsonomat, és jobb lábamat átvetettem az ablakpárkányon. Lukács nem nézett rám, hanem könyvében lapozgatott, és közben ezt mondta: „A súlytalanság állapota rendkívül fárasztó, Eörsi. Hiposztazálnunk kell talpunk alá valamiféle támaszpontot, de úgy,

hogyan funkcionáljon is. Aki erre nem képes, az nem kószálhat szabadon az égen.” – „Akkor mivel töltik idejüket? – kérdeztem. – Csak nem foglyok?” – „Roppant karámban heverésznek a tehetetlen lelkek miriádjai. Ha emlékeim nem csálnak, ezt odalént mennyországnak hívják, igen pontatlanul. Ugyanis minden lélek önálló mennyországot kíván magának, csak hogy ez képtelenség, mert a végtelen tér nem osztható fel. Ha ugyanis véges részekre osztanák, akkor a véges részek összege nem adhatná ki a végtelent, ha pedig végtelenekre, akkor minden egyes rész külön-külön azonos nagyságú lenne az összes rész összegével, ami elképzelhetetlen. Hegel nyomán persze mondhatjuk, hogy az Abszolút Szellem végtelen, de kizárólag a véges szellemekben létezik, vagyis a képtelenség elfér sok végességben. Ám az ilyen állítás csak a Szellem vonatkozásában értelmezhető mint hanyagul leplezett istentagadás. Hegel ugyanis azt állítja ezzel, hogy Isten nem létezik, csak bennünk. A végtelen térről viszont nem állíthatjuk, hogy csak a véges terekben létezik. Véges térnek ebben a mennyországban nincs helye, a képtelenségben szorulnak egymáshoz a lelkek, miközben minden irányból szakadatlanul dől a zuwachs. A fokozhatatlannak tetsző, de szakadatlanul fokozódó léleksűrűségtől csak azok menekülhetnek meg, akik elviselik a súlytalanság állapotát. Gert-rúddal mi így módon szabadok vagyunk, akár egymásba is költözhetünk, de a páros súlytalanság rendkívüli próbatétel, főként, ha az úrbeli szélben különböző irányokba kezdünk rezegni és lebegni. Ezért úgy döntöttünk, hogy váltakozva költözünk egymásba, és néha pihenésképpen elviseljük a külön mennyország gyötrelmeit. Nemrég távozott belőlem. Ilyenkor nem mindegy, hogy mivel töltődik fel a hiány, amelyet hátrahagyott.”

Rám nézett, és én a legszívesebben elsüllyedtem volna szégyenemben. „Ugyan már, Eörsi – mondta –, a megbánás tökéletesen értelmetlen lelki tréning. Hiszen tudjuk, hogy a múlt az abszolút szükségszerűség birodalma, amennyiben nem módosítható. Azt próbáltam elmagyarázni éppen, hogy a külön súlytalanság kevésbé fárasztó ugyan, de pszichológiai szempontból valóságos pokol. Mert Gertrúd távollétét is jelenlétének élem át ennek boldogsága nélkül. Egyszóval ne kívánja meg létfeltételeinket. Még ezt a gyönyörű karosszékemet se kívánja, bár nagyon kényelmes. De felfázom, ha túl sokat ülök rajta. És előbb-utóbb bekormozódik tőle a nadrágom. Szívesen innék a pálinkájából, de azért inkább másszon vissza.”

Ez a megjegyzés a bekormozódásról vezetett beszélgetésünk utolsó témaköréhez, a felhőszennyeződéshez, amelyről beszámoltam már. Azonban előtte az Öreg mondott még valamit, látszólag teljesen összefüggéstelenül. Szó szerint idézem: „Akkor hát máshol és máskor és máshogy kell újratekenni.” Megborzongtam, már ismét a nyitott ablakban állva. „Miről beszél?” Lukács rám meredt, majd íróasztalostul, könyvtárostul vagy kétszáz méterrel magasabbra emelkedett. „Mit kell újratekenni?” – érdeklődtem álságosan. „Hogy mit?” – kérdezte. „Csak nem hisz még mindig egy osztály nélküli...” Lukács az ajkára szorította mutatóját. „Hogyan?! – kiáltottam –, odafent sem beszélhet teljesen szabadon?” Erre elmosolyodott, majd megkezdte előadását a természeti korlátok visszaszorításáról. Aztán – mint erről beszámoltam már – eltűnt a magasban. Hosszan bámultam utána, üres kupicával a kezemben fürkésztem a levegőget.